

ЎЙИН ФАЛСАФАСИ

Жумаева Дилдора Жунайтовна

Ўзбекистон Миллий Университети магистри

АННОТАЦИЯ

Ўйин ўзининг турли кўринишларида фалсафа, эстетика, этнография, педагогика, психология, социология, биология ва бошқа фанлар нуқтаи назаридан ўрганилади. Ўйинни тушунишга ёндашувларнинг хилма-хиллиги уни фалсафий тушунишга уринишлар натижасида пайдо бўлди. Аммо шунга қарамай, ўйиннинг умумий назариясининг ривожланишининг бошланиши И. Кант, Ф. Шиллер, кейинчалик Г. Спенсер асарлари билан боғлиқ. Бугунги кунда фалсафий ва психологик фикрнинг бир қатор соҳалари ўйинни мустақил тадқиқот соҳаси сифатида илгари сурмоқда. Бундан ташқари, бу нафақат боланинг ўйинига тегишли. Масалан, ўйин назариялари ҳақида кўплаб тренинглар, интерфаол ва интенсив ўқув дастурлари қурилган. Мақолада фалсафий манбаларда ўйин тушунчасини кўриб чиқадиган асосий адабий манбаларнинг тизимли таҳлили келтирилган. Амалий маънода мақоладан ўйин усулларига асосланган ҳар хил турдаги машғулотлар учун дастурларни ишлаб чиқишда фойдаланиши мумкин. Шунингдек, мақола қимор ўйинлари, ўсмирлар субкултуралари билан боғлиқ психологик хавфлар феноменини ўрганишда талабга эга бўлиши мумкин, чунки, бизнинг фикримизча, улар ҳам асосан ўйин шаклида амалга оширилади. Ўйин шоир бадший тафаккури эволюциясини белгилаб берувчи омил сифатида талқин этилади. Бундан ташқари, ўйиннинг амбивалент ҳодисасида доминант (ўйиннинг спонтанлиги ёки ўйиннинг тартиблилиги) тарихий вазиятга қараб белгиланади. Экзистенциал бетартиблик ҳам, вақт ҳам бўлиши мумкин бўлган элементар бузғунчи принципга қарши курашнинг даъвоси доимий бўлиб қолмоқда. Шоир ижодий мантиққа вайронагарчилик қонуниятларига қарши чиқади ва шунинг учун ҳам мақола муаллифи онтологик муносабатлар модели ва дунёни билиш усули сифатида ўйин-ижодкорлик тушунчасига алоҳида эътибор беради.

Калит сўзлар: ўйин, ўйин турларининг таснифлари, мимесис, аполлонизм, диониз.

Фалсафа тарихида сўроқ ўйини бошланиши сифатида қабул қилинган Гераклит бу ҳақида шундай деган эди: “Аион шашка ўйнаётган бола; шоҳлик боладир”⁴⁵. Миллер трейлерда шундай деди: “Вақт (Аион) - бу ўйин тахтасида ҳаракатланувчи қисмларни ўйнаётган бола. Шоҳлик боланикидир”⁴⁶. Ницшенинг Гераклит парчасида фалсафани ўқиши ўйин тушунчасининг теранлигини кўрсатади. Ницше Гераклитнинг “бола” сўзини ишлатишини “юқори ўхшатиш” деб атайди. Унинг сўзларига кўра, “бу дунёда маънавий масъулиятдан ташқари фақат ижодкорлар ва болалар ўйинларида яратилиш, ҳалокат ва ҳалокат бор”⁴⁷. Бундай “ўйин”да трансформация ўз ўрнини топади ва ўйинчи ўзини кўпайтиради. Бошқа томондан, Кучлер ўзининг “Постмодерн ўйин” китобида Платон ўйинни “яхши мимесис” (тақлид қилиш) шакли сифатида таърифлаганлигини айтади. Инсон “ўз ролига эргашиш ва иложи борича яхши ўйин ўйнаш орқали яшаш” керак. Бу одамларни озод қилади⁴⁸.

Хўш, бу ўйин қандай ўтказилади? Ўйиннинг мақсади нима? Платон ва қадимги юнон ҳикматларига кўра, бу саволнинг жавоби таълимдир. Худди Пайдейя фалсафаси кабидир. Шу тарзда миметик муносабат ўрнатиб, ўйинни ўйнаган бола “ақлли” ўйнаб, уни қамаб қўйган завқ ва азоблардан мустақил бўлади. “Ақлли” услубда ўйнаш “болалиқдан фазилат орқали комил фуқаро бўлиш”га айланиши мумкин, лекин ўйин ва бола ўртасидаги бошида тақлид бўлган муносабат қоида ўрнатишга, сўнгра қоидага риоя қилиш ўрнига ўйинни ўрнатиш, чунки ўйин қоидалари бола томонидан ўзлаштирилади. Чунки, “Болалар ўйинлари одамларнинг фикридир”⁴⁹.

Замонавий даврда Виттгенштейн ўзининг “Фалсафий тадқиқотлар” китобида шундай дейди: “Бизни кўплаб ўйинлар ўйинлари деб аташга нима

⁴⁵ Гераклит Эфесский. О природе : с комментариями и иллюстрациями / Гераклит ; составление, перевод, предисловие и комментарии А. В. Маркова. - Москва : АСТ, 2022 (Можайск, Московская область). - 218 с.

⁴⁶ Миллер Г.А. Памяти писателя : [о А. Г. Миллере (Сыщенко)] / Григорий Миллер, Филипп Миллер, Вера Миллер. - Барнаул : [б. и.], 2022. - 171 с.

⁴⁷ Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое: [быть великим - значит давать направление : перевод с немецкого : 16+] / Фридрих Ницше. - Москва : Э, 2018. - 350 с.

⁴⁸ Tilman Küchler. P. Lang, 1994 - Philosophy - 173 p

⁴⁹ Гринберг, Наталия Семеновна.

Игра в деятельности и общении: философский анализ : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.11. - Москва, 2006. - 138 с.

мажбур қилади? Барча ўйинлар учун умумий нарса борми?" тилни тушуниш учун ўйин тушунчаси орқали ўз саволларига жавоб излайди. "Карта ўйинлари, тўп ўйинлари, спорт ўйинлари ва бошқалар. Нима учун бу ўйинларнинг барчаси ўйинлар деб аталади? Бу ўйинларнинг барчасида қандай умумийлик бор? Ёки бундай ҳамкорлик ҳақида гапириш мумкинми?". Бу саволларга Витгенштейннинг жавоби салбий. "Ҳамкорлик ҳақида гап йўқ. Ёки, агар шериклик бўлиши керак бўлса, бу биз кўрган ҳамкорлик туридир. Масалан, карта ўйинларида бўладими ёки шахмат ёки футбол каби тўп ўйинларида бўладими, ютқазмиш ва ғалаба қозонишда умумий томонларни кўришингиз мумкин. Бирок, бошқа ўйинга ўтганда бир хил ҳамкорлик давом этмаслигини ва унинг ўрнини бошқа турдаги хусусият эгаллашини кўрасиз. Худди оила аъзолари ва қариндошлар ўртасидаги жисмоний ўхшашлик каби"⁵⁰, - дейди у.

Витгенштейн тилни тушуниш учун ўйин тушунчасига мурожаат қилганидек, Гадамер эстетик ва герменевтик (герменевтик) тажрибани тушунтириш учун ўйин тушунчасига мурожаат қилади. Гадамер, ниятга эга бўлган ва "бир нарса" ўйнаш сифатида белгиланиши мумкин бўлган ўйин билан болалар ўйинлари, худди ҳайвонларнинг ўйинлари каби, асосан, ҳар доим мавжуд бўлган ўйинлардан иборат икки турдаги ўйинлар ҳақида гапиради⁵¹. Гадамерда ҳам "ўйин ўйинчининг онгига боғлиқ эмас". Санъат асари "экспериментерни ўзига жалб қилади ва ҳатто, ютиб юборади" каби, ўйинчи унга шўнғиб кетган экан, ўйин ҳам ўз мақсадини амалга оширади. Шунинг учун ўйинда фақат битта "мавзу" мавжуд. Мавзу - спектаклнинг ўзи, спектакл, актёрлар ва томошабинлардан иборат. Шундай қилиб, Гадамер ўйиннинг "мавжудлик ҳолатини" очиб беради. Ўйиннинг онтологик жиҳатдан ягона "мавзу" эканлиги ўйинчиларнинг пассивлигини англамайди. Унинг учун ўйин майдончаси ҳар бир ўйинчи ўзини ўзича тўлдириши мумкин бўлган жой.

⁵⁰ Беляев Е. И. Людвиг Витгенштейн: обновление философии : [монография] / Е. И. Беляев ; Саратовский гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. - Саратов : Науч. кн., 2007. - 160 с.

⁵¹ Гадамер Г.Г. Загадка времени [Текст] / Ханс-Георг Гадамер ; пер. с нем. А. А. Фомина. - Москва : Восход, 2016. - 175 с.

Ўйинчининг мақсади "муаммоларни ҳал қилиш эмас, балки ўйиннинг ўз ҳаракатини тартибга солиш ва шакллантириш". Бу "ўйин" ҳолати шунчаки руҳий энгилик, дам олиш ёки умуман ҳаётнинг қаттиқ ҳақиқатидан қочиб, завқланишни англалмаслиги керак. Буларнинг барчасидан ташқари, "ўйин ҳолати" ўйинда юзага келадиган ижодий мавжудлик ҳолатларини билдиради. Бундан ташқари, ўйинни ифодаловчи видео ўйинлар ва кенгайтирилган ҳақиқат концепцияси остида яратилган маҳсулотлар, шунингдек, фаол "ўйин ҳолати" контекстида ҳам баҳоланиши мумкин, чунки ўйинчилар ўйин майдончаларини ўзларига хос тарзда тўлдиришни бошлайдилар.

Хўш, ҳозирги таълим тадқиқотларидаги ўйинлаштириш ёндашуви ва биз юқорида фалсафий келиб чиқиши ҳақида гапирган "ўйин" тушунчаси ўртасида қандай боғлиқлик ўрнатилиши мумкин? Гамификация "ўйиндан ташқари контекстларда ўйин дизайни тамойилларини қўллаш бўйича таклифларни таклиф қиладиган инновацион ёндашув" сифатида қаралади. Академик таълим ва ўқитиш бўйича тадқиқотларда кўплаб гамификация ёндашувлари қайд этилган. Ушбу ёндашувлар орасида Капп модели, агар у яхши тузилган бўлса, "ўйин тафаккури, ўйин механикаси ва эстетика уйғунлиги" ни яратишга қаратилган бўлса, фалсафий нуқтаи назарни таклиф қилиши мумкин. Ушбу моделга кўра, "ўйинни ўйлаш ўйинлаштиришнинг энг муҳим элементи"дир⁵².

Ўйноқи фикрлаш - бу ўйиннинг элементи бўлиб, у кундалик ҳаёт тажрибасини рақобат, ҳамкорлик, изланиш ва ҳикоя қилишни ўз ичига олган фаолиятга айлантиради. Шундай қилиб, ўйин ўйлаш орқали ўқувчиларнинг мотивацияси ортади, деган фикр бор. Фалсафа нуқтаи назаридан, гамификация тадқиқотлари умумий тарзда текширилганда, фойдаланилган фалсафа ва файласуф ёндашувлари контекстизлаштирилганлиги ва бир қанча шиорга ўхшаш афоризмларга айланганлиги кўринадди. Масалан, Арастуга нисбат берилган "мактаб олдидан ўйнанг" ибораси, эҳтимол, ўйинлаштиришнинг

⁵² Хлебникова О.В. Познание как игра : диссертация ... кандидата философских наук. - Омск, 2004. - 187 с.

аҳамиятини кўрсатиш нуқтаи назаридан унинг устози Платондек мактаби бўлганлиги учундир, айниқса, Арастуга тегишли ибора бўлиб кўринади.

Фалсафа, албатта, юқорида айтиб ўтилганидек, Пайдейя (таълим) га ишора қилади. Ўйинда бу маънода инструментал ижодий экзистенциал вазиятларнинг пайдо бўлиши нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга. Бироқ, бу нотўғри ҳаволалар билан бир оз ҳаддан ташқари шарҳ ва биров фалсафа ғоялари оммалаштирилади ва қутқарувчи модел сифатида кўриладиган технология томонидан қўллаб-қувватланадиган ёндашувлар, ҳатто, самарадорлигини баҳолашдан олдин ёки давом этишдан олдин тезда истеъмом қилинади.

Биринчидан, ўйин ўрганиш ва тарбиялаш воситаси эканлигини ҳамма билади. Шу сабабли педагоглар ўйин фалсафаси бўйича кўплаб китоб ва мақолалар ёздилар. Биз у майдонда от ўйнай олмаймиз, лекин улар асосида Исломдаги ўйин ва ўйин-кулги қондасини тушунишга ҳаракат қилишимиз мумкин.

Иккинчидан, шуни ҳам билишимиз керак: цивилизация қурувчи фикрлар ва дунёқарашларда ўйин ва ўйин-кулги маданияти бўлмаслигини тасаввур қилиб бўлмайди. Бундан ташқари, эътиқод ва фикрлар ўйинлари, ва фикрларга таъсир қилади. Ўйинлар ва ўйин-кулгилар маданиятнинг энг муҳим элементларидан биридир.

Ўйин ва ўйин-кулги маълум даражада туғма бўлганлиги сабабли, унга ўрин бермаган ғоя яшай олмайди. Чунки цивилизация ўз шахсларига ўйин ва ўйин-кулги борасидаги эҳтиёжларини қондириш учун етарли материаллар ва имкониятлар тақдим эта олмаса, уни бошқа маданият ва тафаккур олаmidан олиб, ўзлари каби қўллайдилар. Бу уларни охир-оқибат уларга ўхшаш бўлишга мажбур қилади ва уларнинг фикрлари ва мавжудлигини таъминловчи мавжудотлар йўқолади.

Ўйин ва ўйин-кулгилар билан қондирилиши керак бўлган эҳтиёж моддий бўлмагани учун у маънавий эҳтиёж бўлиб, бошқа маънавий йўл билан қондириш мумкин бўлса-да, улар бажариб бўлмайдиган бўшлиқни тўлдиришлари

кутилади. Чунки инсоннинг яратилишидан мақсад ҳаётининг ҳар бир лаҳзаси ва ҳар бир ҳаракатига сажда қила билишдир. Бироқ, бу тўлиқ эришиб бўлмайдиган идеалдир. Улар комил инсон ҳақида гапиришади, лекин бундай одам йўқ. Шунинг учун мусулмон киши ҳаётидаги бўшлиқларга мутаносиб равишда ўйин ва ўйин-кулгига муҳтождир. Бу бўшлиқлар камайиши билан уларга бўлган эҳтиёж ҳам камаяди. Ҳатто, идеал мақсадга эриша олмаган, лекин ҳаётидаги бўшлиқларни минималлаштирадиган одам ҳам ўз ҳисобига ўйин ва ўйин-кулгиларга муҳтож бўлмаслиги мумкин. Энг яхши ҳолатда, у фақат бошқаларга таълим бериш учун фойдаланади.

Ҳар ҳолда, ўйин ва ўйин-кулгига эҳтиёж қолмаган жамият ҳеч қачон бўлмаган ва бўлмайди ҳам. Булар дори-дармонга ўхшайди, агар ҳалол препаратлар билан дори-дармонларни ўзингиз тайёрласангиз, моддий ва маънавий соғлигингизни ҳимоя қиласиз, агар қила олмасангиз, бошқалар томонидан ишлаб чиқарилган ва ҳаром моддаларни ўз ичига олган дори-дармонларни ишлатишга мажбур бўласиз. Бундан ташқари, ўйин-кулги мақсад эмас, балки восита эканлиги аниқ. У мақсадга айлангириса, инсоннинг яратилиш мақсадида оғишлар бошланади. Руҳий юксалиш билан доимо кўтариладиган одам, руҳ занжири билан ҳам қудуқ тубига тушиши мумкин.

Ҳар қандай мусобақанинг бошида ўйинни макон ва вақт чегарасида, маълум қоидаларга мувофиқ, маълум бир шаклда ўйнаш кераклиги ҳақида келишув мавжуд. Шу билан бирга, ўйин одатдаги ҳаёт йўналишидан ташқарига чиқиши шарт. Шу сабабли, ўйиннинг муҳим белгилари ва шартларидан бири сифатида ўйин майдонининг чегаралари белгиланади, улар доирасида ҳаракат белгиланган қоидаларга мувофиқ амалга оширилади. Ўйин ўз вақтида аниқ белгиланган. У ўзини тугатади ва ўзидан ташқарида ҳеч қандай мақсад йўқ. Бу қувончли дам олиш, кундалик ҳаёт шароитидан воз кечиш онгига асосланади.

Шундай қилиб, ўйин санъат соҳасига айланади. Кўпгина тадқиқотчилар ўйинни жиддий ва бепарволик ўртасидаги контраст деб билишади. Ўйин энг жозибали тадбирлардан бирига тегишли. Бу сизга бизнесни завқ билан

уйғунлаштириш, дунёқарашни кенгайтириш, билимларингизни мустаҳкамлаш ва чуқурлаштириш, хотира, зукколик, топқирлик, кузатувчанлик ва бошқа индивидуал хусусиятларни ривожлантириш имконини беради. Қадимда, ҳатто синфгача бўлган қабила жамиятида пайдо бўлган ўйин воқелик ҳодисаларининг хилма-хиллигини ривожлантирди ва ўзига сингдирди⁵³. Сиз ўйин ҳақида дунёқарашнинг махсус тури сифатида гапиришингиз мумкин. Кўпинча ўйин инсон фаолиятининг муайян шакллари тўплами сифатида белгиланади. Кўпчилик файласуфлар ўйинни ўз-ўзидан яна бир маънога эга бўлган ва унинг мавжудлигини оқлайдиган фаолият деб таърифлашлари бежиз эмас.

Ўйиннинг антропологик мазмуни ўқув ва тарбиявий жиҳатларни ўз ичига олади. Бу ўйинни педагогик тушунишда намоён бўлади. Ўйиннинг сеҳрлари билан алоқа қилиш; ўйиннинг болаларча тезкорлиги ва шу билан бирга унинг аниқ тузилиши; қоидаларнинг мавжудлиги, уларга риоя қилмаслик ўйин ҳодисасининг йўқолишига олиб келади - булар ўзига хос педагогик дақиқалардир. Демак, ўйин институционал фаолиятдир, чунки у ўйиннинг ташкилий шакллари, қолдиқ ҳодисаларига эга бўлиб, у экзистенциал принципни, ҳаётга алоҳида ёндашувни ўз ичига олади, ҳамма нарсада намоён бўлади, лекин ҳеч нарса билан боғлиқ эмас. Аниқлик ва тушунарсизлик, аниқлик ва лойқалик, жиддийлик ва қизиқарли, оқилона ва мантиқсиз.

Ўйин чегарага ўхшайди: у бир вақтнинг ўзида бўлинади ва бирлашади. Ўйнаш маълум бир тартибга риоя қилишни англатади, бир томондан, ўйинчининг эркинлигини амалга оширишга тўсқинлик қилса, иккинчидан, уни рағбатлантириш. Ўйинда ҳукмронлик қилиш учун кундалик тартибдан, ўйин олдидан ва у билан дунё ўртасидаги вакуумдан воз кечиш керак. Ўйинда вақтинчалик тартибсизлик ҳукмронлиги мавжуд ва шу билан бирга ўз-ўзини ташкил қилиш (ўйинга синтетик ёндашув) сифатида янги тартиб ўрнатилмоқда. Аслида, ўйин оддий ҳаёт дунёсидан қочишнинг бир тури бўлиб, унда машаққатли меҳнат, зўравонлик, таҳқирлаш ва ўрнатилган ахлоқий қадриятларга

---

⁵³ Гузик М. А. Игра как феномен культуры. Учебное пособие. М.: 2012. - 268 с.

зулм ҳукм суради. Бироқ, ўйин ҳам муҳим ҳаётӣ қадриятларни қайтаради: иш ва севги, куч ва адолат, лекин фақат ўзига хос, ажратилган шаклда.

Шахсининг социализацияси мураккаблашиб борар экан, жамият ўйинни ижтимоий фаолиятнинг мураккаб турларини амалга оширишга эркин муносабатни шакллантириш усули сифатида ривожлана бошлайди, уни ҳақиқий ўзлаштириш ривожланаётган шахс маълум даражага етганидан кейингина мумкин бўлади. Етуклик. Бундай ўйинда ҳал қилувчи нарса рақобат эмас, балки ҳақиқатни моделлаштиришдир¹.

Ўйин - бу ҳаёт доирасидан ўз йўналишига эга бўлган вақтинчалик фаолият соҳасига чиқиш. Ўйинчининг ўзига хос кайфияти, ўйиндан завқланиш ҳисси бор. Бу ўйин мазмуни билан боғлиқ бўлиб, у маънавий ва жисмоний, ҳақиқий ва нореалнинг алоҳида силжишидан иборат бўлиб, унда антропологик момент жуда катта аҳамиятга эга. Ўйин махсус ички дунё доирасида амалга оширилади, ўйин ва дунё ўртасидаги боғлиқлик ижодий талқинни ўз ичига олади. Демак, ноаниқлик, номувофиқлик, шунингдек, иррационаллик, яъни ўйин ҳолатларида рамзийлик элементларидир. Ўйинда иррационал ва рационалнинг уйғунлиги ўз ифодасини топади.

Ўйин ҳодисаси шунчалик ҳажмли ва кенги, табиий ва гуманитар билимларнинг турли соҳалари, шу жумладан фалсафий билимлар таърифлар беради ва ўйиннинг энг хилма-хил томонларини ёритади. Ўйин қизиқувчанлик, билимга инстинктив интилиш ролини ўйнайди ва бу фазилатлар ижодкорлик, ихтиро учун муҳим бўлиб, улар ўз навбатида афсоналар, маросимлар ва илм-фанга асосланади. Бу ҳар бир инсон учун табиий хусусиятдир. Ҳар қандай кашфиёт ва ижодий фаолият ўйинга ўхшайди. Бир кашфиёт қилган олим ўйиндаги боланинг завқи ва ҳаяжонига ўхшаш завқни бошдан кечиради. Шунингдан олиш керакки, тараққиёт ва маданият ўйинда туғилади.

Ўйинчининг мақсади амалиётга эришиш эмас, балки ўйин жараёнида кўпроқ нарсадир. Бу ҳаракатнинг қувончи. Болаларнинг ўйин-кулгиларида,

---

¹ Куница Е. Ю. Шекспир — игра — перевод. Иркутск: 2009. - 434 с.

катталар ўйин-кулгиларида намоён бўладиган ўйин қобилияти, яъни натижа ҳақида қайғурмасдан, ўз тасаввурига эркинлик бериш қобилияти инсон тажрибасининг моҳиятидир. Ҳамма ўйнайди, катталар ҳам. Жамият ўйиндан нафақат таълим амалиётида, балки катта ёшдаги одамнинг ишбилармонлик кўникмаларини ривожлантириш амалиётида ҳам фойдалана бошлади. Ўйин шаклида ўтказилган тренинглар бизнес, сиёсат ва жамоатчилик билан алоқалар соҳасидаги мутахассисларнинг бутун бир тармоғини ташкил этди¹.

Ўйинда мотивлар ва фойда бор. Ижтимоий институт сифатида ҳар қандай муассаса ўйинга ўхшайди. Ахир, инсон дунёни ижтимоий алоқалар орқали кўради ва ўйин унга бу алоқаларни ўрнатишга ёрдам беради. Цивилизация ривожланишининг турли даврларида вужудга келган ўйиннинг фалсафий, маданий ва педагогик концепциялари шуни кўрсатадики, ўйин ўқув жараёнида ўзига хос ижодий муҳбир, билим, амалий тажриба, меҳнат, ақлий фаолиятни жорий этишнинг кучли канали сифатида хизмат қилиши мумкин². Бу ўйин руҳининг бир мажбурий элементини, ўйин атмосферасини талаб қилади. Расмий муҳитга эга бўлган муассасада бунга эришиш жуда қийин, аммо мумкинлиги аниқ. Шундай қилиб, бутун ҳаёт ўйин, дейиш мумкин. Ўйин ҳаётимизнинг барча соҳаларини қамраб олади, ёшидан қатъи назар, ҳар бир инсоннинг ҳаётида ўз ўрнига эга. Тажриба билан ривожланган ўйин қобилиятлари кўпинча ҳаётда бизга ёрдам беради. Аммо ҳаётни ўйин призмаси орқали идрок этиш, ҳақиқат билан алоқани бутунлай йўқотиш мумкин эмас. Гарчи, ўйин ҳодисаси инсонда инсоннинг шаклланишига ёрдам бериб, ҳаётни ўйноқи лаҳзалар билан тўлдирса ҳам, унда худди ўйиндаги каби хатога йўл қўйиб, қайтадан бошлай олмайсиз.

Ўйинлар инсондан, унинг ўзини англашидан ва объектив дунёни тушунишидан ажралмасдир. Ўйин жараёни бу тушунчани мустаҳкамлаш жараёнидир. Турли даврлардаги турли одамлар турли хил ўйин услублари ва ўйин сеvimли машғулотларига эга. Ўйин тўғри чизикқа ўхшайди, унинг иккита

¹ Разин А. В. Философия. Учебное пособие. 2-е изд. М.: 2015. -449 с.

² Надолинская Т. В. Игра в контексте истории философии, культуры и педагогики // Образование и наука. 2013 г. № 7. Стр. 142.

нуқтаси бор, бошланғич нуқтаси ва охири нуқтаси шу тўғри чизиққа эга. Ўйиннинг икки учу: 1. Объектив ва реал. 2. Субъектив туйғулар.

Ўйин - бу болага тажриба орқали ўрганиш имконини берадиган, ички ва ўйин-кулгига ундайдиган, баъзан қоидалар белгиланади ва маълум бўлган, баъзан эса ўз-ўзидан ривожланиб, бахт, иштиёқ, ҳаяжон ва қизиқиш туйғуларини ўз ичига олган ҳатти-ҳаракатлардан иборат фаолиятдир.

Ўйин болаларнинг ривожланишида муҳим ўрин тутадиган фаолиятдир. Бола ўзи ёки дўстлари билан ҳар бир соҳада ўйнаш ва мулоқот қилиш йўлини топади. У ўйнаган ўйинлари билан масъулиятни ўз зиммасига олади, ижтимоий қоидаларни ўрганади. Ўйин орқали фикрлар, ҳис-туйғулар ва муносабатларни назорат қилади.

Катталар учун ўйин боланинг ўйин-кулги ва чалғитиши учун мақсадсиз интилишдир. Ўйин болалар билан мулоқот қилиш ва уларнинг дунёсини баҳам кўришнинг энг табиий усули ва бу энг соғлом усулдир. Бола учун ўйин - бу у яшайдиган ва бахтли бўлган дунё.

Ўйин - бу яшаш қувончининг ифодасидир.

Болалар ўйинлари мазмуни, ёши ва ижтимоий, ижтимоий-иқтисодий шароитларига кўра турли хил хусусиятларни намоён қилади. Тадқиқотчилар ўйинни шу хусусиятларига кўра таснифладилар. Ўйиннинг таснифи тадқиқот учун катта қулайлик яратади.

Когнитив ривожланиш назариясига кўра ўйин гуруҳлари;

а. машқ ўйинлари

б. рамзий ўйинлар

с. қоидалари билан ўйинлар

а-) Ўйинни машқ қилиш: бола соф такрорлашдан, аввал тасодифий, сўнгра мақсадли ҳаракатлар ва манипуляция комбинациясига ўтади. Бу содир бўлиши биланок, бола ўз олдига мақсадлар қўяди ва машқ ўйинлари тузилмаларга айланади.

б-) Рамзий ўйин: Соф машқ ўйинлари ҳам рамзий маънога эга бўлиши мумкин ёки ҳеч бўлмаганда "рамз билан бирлаштирилган" бўлиши мумкин, чунки бола очиб берадиган тузилмалар ёки ҳаракатлар кетма-кетлиги рамзий бўлади.

с-) Қоидалар билан ўйинанг: Ўйин воқеалари жамоавий бўлиб, лотлар ютиб олиши мумкин. Шундай қилиб, у "қоидалар билан ўйинлар" га айланиши мумкин. Бу учинчи ўзгариш содир бўлган охиригиси.

Функционал ўйин: Ушбу ўйин босқичи келажакдаги ўйин босқичлари учун асосдир. Бу босқичда у психомотор ва тил малакалари машқларини бажариш, атроф-муҳит билан танишиш орқали предметлардан мақсадига мувофиқ фойдаланишга ҳаракат қилади.

Қурилиш ўйинлари: Ушбу босқичда болалар объектлардан қандай фойдаланиш бўйича тадқиқотлар олиб борадилар. Бундан ташқари, улар объектлар ёрдамида бирор нарса қуриш ва яратиш истагини кўрсатади.

Ҳар бир ёш гуруҳида ўйнаш мумкин бўлган кўплаб ўйин турлари мавжуд. Ўйинлар ўз-ўзидан фарқ қилади.

Ўйинларнинг хусусиятларига кўра турлари

1- Функционал ўйинлар: Боланинг бир йил охиригача ўтказган вақти "сут ёши даври" деб аталади. Ушбу даврларда боланинг табиий равишда қиладиган ҳаракатлари ва ўйинлари функционал ўйинлар деб аталади .

0-1 ёшда, сут ёши даврида онгсиз ва инстинктив равишда қилинган ҳаракатлар сут ёши функцияси ўйинлари деб аталади. Масалан, бола қувонганда ёки ҳаяжонланса, у қандайдир товушларни чиқаради, қўлларини, қўлларини, оёқларини доимий равишда силкитади ва бундай ҳаракатлар билан ҳис-туйғуларини акс эттиради. У катталар болани кулдириш учун қиладиган ҳаракатларига жавобан кулади; қўлига товуш чиқарувчи нарса қўйилса, уни силкитиб овоз чиқаради; оқсоқолларга тақлид қилиб, қўлини ўзи уради ва уни "бошқа" қилади.

Бола уни қизиқтирган нарсаларни қўлига олиб, оғзига солиб таниб олишга ҳаракат қилади. У қўлидан келган ҳамма нарсани улоқтириш, суриш ва тортиш орқали физика қонунларини кашф қила бошлайди. Отилган ўйинчоқ йиқилиб тушганда нима бўлишини, қандай товуш чиқаришини, атрофдагилар қандай муносабатда бўлишини қизиқиш билан кузатади ва бу ҳатти-ҳаракатларини кўплаб буюмлар билан такрорлайди.

Боланинг 1-3 ёши автономия даври ҳисобланади. Бу даврда унинг инстинктларини қондириш учун қилган ҳаракатлари ва тажовузкорлик, ифлосланиш, синдириш каби ўйинлари автономия даври функцияли ўйинлар деб аталади. Бундай ҳаракатлар ва ўйинлар кўпроқ "ўйин" характериға эға. Бу ёшдаги болалар учун тажовузкорликни ифодалашға ёрдам берадиган шовқинли ўйинчоқлар билан ўйнаш; Ифлосланиш мотивини қондириш учун сув, лой ва лой билан ўйнаш каби ўйинларни бу давр функцияли ўйинларига мисол қилиш мумкин.

"Тасаввур билимдан қимматроқдир." Алберт Эйнштейн

Болалар туғилганданоқ турли шаклдаги турли предметлар билан ўйнайдилар ва "ўйин" орқали реал ҳаёт билан мулоқот қиладилар. Ўйин бола ҳаётининг ажралмас қисмидир. Ўйин ўйнаш болаларни жисмоний, ҳиссий, ижтимоий ва ақлий жиҳатдан ривожлантиради.

Ўйин ва ақлий ривожланиш

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ўйин ўйнаш асаб ҳужайралари ва синапс алоқаларининг ривожланишиға ёрдам беради. Шу билан бирға, ўйин ўйнаш тажрибаси миядаги қайғу, ташвиш ва ғазаб каби салбий ҳис-туйғуларни йўқ қилади.

Ўйин ва ижтимоий-эмоционал ривожланиш

Ўйин орқали болалар кўникмаларға эға бўлиб, фикрлар, ҳис-туйғулар ва муносабатларни назорат қилишни ўрганадилар.

Ўйин болаларға нима беради?

ижодий фикрлаш

масъулиятни ўз зиммасига олиш

Ҳамкорлик ва алмашиш

ўзингизни билиш учун

Диққатни жамлаш ва тартибга солиш қобилияти

Ижтимоий ролларни эгаллаш ва ҳис-туйғуларни ифодалаш

муаммони ҳал қилиш қобилияти

ўзини ифода этиш ва оғзаки ибораларни тушуниш

Коллектив ҳаёт учун зарур бўлган қоидаларни ўрганади.

Бола ўйин давомида танлаган роллари билан танлов қилишни ўрганади ва танлов масъулиятини ўз зиммасига олади. Бу боланинг масъулият ҳиссини оширади ва ҳаётни назорат қилади. Шу билан бирга, бола ўйин орқали синов ва хато орқали ўрганади.

Бола ўйин орқали ижтимоийлашади. Боланинг ўйин орқали бошқа болалар билан ўрнатадиган мулоқоти кейинги ёшда ўзи қарор қабул қилиш одатини беради, ҳамкорлик ва ҳамкорлик туйғуларини ривожлантиради. Ўйин томонидан тақдим этилган эркин муҳит - бу бола ўз ҳис-туйғуларини, фикрларини ва истакларини осонгина амалга ошириши мумкин бўлган дунё. Бу дунё боланинг ҳақиқий ҳаётга биринчи қадамларидир.

Ўйин болани ҳаётга тайёрлайди!

Олиб борилган тадқиқотлар натижасида, ўйин кўплаб хусусиятлар билан болаларнинг ривожланишига ҳисса кўшиши аниқланди.

1. Ўйин қоидаларга эга бўлган ҳаракат ва бу қоидаларга мувофиқ ўйнаш керак. Ўйин давомида болалар қоидаларни белгилайдилар ва бошқаларнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилган ҳолда қоидаларга мувофиқ ўз ҳис-туйғуларини ифодалайдилар. Бу болаларни ижтимоий қоидаларга риоя қилишда ҳаётга тайёрлайди. Шу билан бирга, улар қоидаларга риоя қилинмаса, нима бўлиши мумкинлигини яшаш орқали ўрганадилар.

2. Ўйинлар ўйнаиб, тугаллангач, худди шу тарзда яна ўйналади. Болалар зерикмасдан бир хил ўйинни қайта-қайта ўйнашлари мумкин. Шундай қилиб,

болалар ҳаётларида бир хил иштиёқ билан кўп нарсаларни бошлашни ўрганадилар (масалан, янги иш куни).

3. Болалар ўйин орқали "макон" танлашни ўрганадилар. Болалар ўйиннинг тузилишига кўра танлов қилишлари билан бирга, улар ўзларининг афзалликлари ҳақида маълумот олишни, шароитларни баҳолашни ва ижодий ғояларни ишлаб чиқаришни ўрганадилар.

4. Ўйинда рақобат мавжуд. Ўйинларда бола муваффақиятга эришиш учун ҳаракат қилади. Муваффақиятли қувончни бошдан кечиради, ютқазган эса қайғуни бошдан кечиради. Мағлубиятга учраган бола ўзини кейинги сафар ғалаба қозонишга ундайди ва бу мақсад сари ҳаракат қилади. Бу рақобат муҳити уларни ҳаётдаги курашларига тайёрлайди.

5. Ҳар бир ўйинда ритм ва уйғунлик мавжуд. Ўйин бошланади ва у тезроқ ва тезроқ бўлади. Ушбу кўтарилишлар ва пасайишлар ўйинга ритм қўшади. Ушбу ритм туфайли бола тез фикрлашни ва ўз ҳаракатларига ўз фикрларини акс эттиришни ўрганади. Бу тана ва онг ўртасида уйғунликни яратади.

Болалар учун ўйин нафақат завқланиш, балки ўрганиш ва ривожланишдир! "Ўйинлар тадқиқотнинг энг қувончли шаклидир." Алберт Эйнштейн.

Хуллас, биринчидан, инсон ўзининг биологик тузилиши туфайли туғилган пайдан бошлаб доимий равишда ўрганишга мойилдир. Тадқиқотчилар, шунингдек, инсон онгининг мураккаблигини ва ўрганиш қандай содир бўлишини тушуниш учун турли хил назариялар, воситалар ва ёндашувларга мурожаат қилмоқдалар. Ўйин эрта болалик даврида ўрганиш ва тажриба қилиш имконини берувчи воситалардан биридир. Ўйин жамиятлар ва маданиятларни шакллантиради деб ишонилади. Шундай қилиб, ўйин инсоният маданиятидан олдин мавжуд бўлган жисмоний ва биологик фаолиятдир ва бошқа тирик мавжудотлар ҳам зарурдир. Иккинчидан, ўйинлар ҳақида гап кетганда, ҳар биримиз учун баъзи нарсалар эсга тушади, аммо биз таъриф беришда қийинчиликларга дуч келамиз. Аслида, ўйиннинг ягона таърифи йўқ, ўйин ҳаёт билан бирга мавжуд. Бу ўз кучини ва таъсирини ҳаётдан оладиган ҳодиса. Бу

болаларнинг энг жиддий касбидир. Ҳайин бу энг табиий таълим муҳити. Чунки, Ҳайин боланинг эшитган ва кўрганини синаб кўради. Бу тажриба майдони бўлиб, улар ўрганганларини мустаҳкамлашга ҳаракат қилишади. Бу боланинг эркинлиги. Ҳайнаб юрган бола ўзининг ички дунёсида, у ўша дунёга раҳбарлик қилади, қонун-қоидаларни ўзи белгилайди ва уни бузади. Бу боланинг яратилиш муҳити. Қисқаси, Ҳайин бу охир-оқибат кўзда тутилмаган, кўнгиллиликка асосланган, ташқи босим ва мажбурловлардан холи бўлган ҳодисадир. Учинчидан, Ҳайин инстинктив бўлишидан ташқари, ўрганилган ҳаракат бўлиб, мослашувчанлик, ҳаракат, хилма-хиллик, қизиқарли, чалкашлик, мувозанат, ўзгариш ва ечим каби кўплаб билим, кўникма ва тажрибаларни ўз ичига олади. Болалар Ҳайин туфайли ҳаракат ва тажриба орқали ўрганадилар. Шу сабабли, боланинг катталарда керак бўлиши мумкин бўлган малакага эга бўлиш эҳтимоли ортади. Шу билан бирга, Ҳайин болалар учун ифодалаш воситасидир. Муқобил ечимларни топиш ва уларни Ҳайинда синаб кўриш орқали болалар турли нуқтаи назарга эга бўладилар, ўзларининг яширин кучли томонларини кашф этадилар ва шу тариқа ўзларининг шахсиятларини шакллантирадилар. Натижада, Ҳайин; болалар, катталар ва бутун жамиятни шакллантирадиган асосий қадриятлардан бири. Мувозанатли, чидамли, мослашувчан ва эркин фикрлайдиган болани тарбиялаш учун унга Ҳайнаш учун кўплаб имкониятларни тақдим этиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Гераклит Эфесский. О природе : с комментариями и иллюстрациями / Гераклит ; составление, перевод, предисловие и комментарии А. В. Маркова. - Москва : АСТ, 2022 (Можайск, Московская область). - 218 с.
2. Миллер Г.А. Памяти писателя : [о А. Г. Миллере (Сыщенко)] / Григорий Миллер, Филипп Миллер, Вера Миллер. - Барнаул : [б. и.], 2022. - 171 с.
3. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое: [быть великим - значит давать направление : перевод с немецкого : 16+] / Фридрих Ницше. - Москва : Э, 2018. - 350 с.
4. Tilman Kuchler. P. Lang, 1994 - Philosophy - 173 p
5. Гринберг, Наталия Семеновна.
6. Игра в деятельности и общении: философский анализ : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.11. - Москва, 2006. - 138 с.
7. Беляев Е. И. Людвиг Витгенштейн: обновление философии : [монография] / Е. И. Беляев ; Саратовский гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. - Саратов : Науч. кн., 2007. - 160 с.
8. Гадамер Г.Г. Загадка времени [Текст] / Ханс-Георг Гадамер ; пер. с нем. А. А. Фомина. - Москва : Восход, 2016. - 175 с.
9. Хлебникова О.В. Познание как игра : диссертация ... кандидата философских наук. - Омск, 2004. - 187 с.
10. Гузик М. А. Игра как феномен культуры. Учебное пособие. М.: 2012. - 268 с.
11. Куницина Е. Ю. Шекспир — игра — перевод. Иркутск: 2009. - 434 с.
12. Разин А. В. Философия. Учебное пособие. 2-е изд. М.: 2015. - 449 с.
13. Надолинская Т. В. Игра в контексте истории философии, культуры и педагогики // Образование и наука. 2013 г. № 7. Стр. 142.